

ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFESİ II. HAKEM'İN ENDÜLÜS'ÜN KUZEYİNDEKİ HRİSTİYAN DEVLETLERLE MÜCADELESİ*

Furkan ERBAŞ** - Saim YILMAZ***

Öz

Endülüs Emevîleri, kuruluşlarından yıkılışlarına kadar fetihlerden sonra devletin kuzeyinde teşekkül eden Hristiyan devletlerle mücadele halinde olmuşlardır. Bu uzun mücadele sürecinde bu devletlerin ilerleyişini durduran ve onları itaat altına alan ilk isim II. Hakem'in babası III. Abdurrahman'dır (300-350/912-961). Onun sağladığı üstünlük II. Hakem (350-366/961-976) ve Âmirîler (366-398/976-1008) adı verilen dönemde de devam etmiştir. Bu süreç içerisinde II. Hakem dönemi, söz konusu devletlerin itaatlerinin birkaç defa yeniden sağlandığı, yeni fetihlerin gerçekleştirildiği ve aynı zamanda savaşın yanı sıra kesintisiz sekiz yıllık barışın tesis edildiği önemli bir devreyi teşkil eder. Bu makalede II. Hakem'in Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan devletlere karşı yürüttüğü savaş ve barış dönemlerini içeren on altı yıllık zorlu mücadele süreci ele alınmıştır. Dört bölümden meydana gelen bu makalenin birinci kısmında bu dönemin başında Endülüs Emevî topraklarına saldıran Leon Krallığı'nın itaat altına alınması incelenmiştir. İkinci kısımda yeniden

* Bu makale, "Endülüs Emevî Halifesi Hakem b. Abdurrahman Dönemi (350-366/961-976)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
e-posta: furkan.eras@igdir.edu.tr ORCID: 0000-0002-2021-6445

*** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
e-posta: saimy@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0001-7606-3663

Atıf/Cite as: Erbaş, Furkan - Yılmaz, Saim. "Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'in Endülüs'ün Kuzeyindeki Hristiyan Devletlerle Mücadelesi". *Dini Araştırmalar* 24/60 (Haziran 2021), 61-86, <https://doi.org/10.15745/da.898999>

saldırıya geçen kuzeydeki Hristiyan devletlerle yapılan savaşlar ve bu dönemde gerçekleştirilen fetihler ele alınmıştır. Üçüncü kısımda iki taraf arasında sekiz yıl kesintisiz devam eden barış süreci incelenmiştir. Dördüncü kısımda Hristiyan devletlerin Gurmâc (Gormaz) kalesini geri alma teşebbüsüne yer verilmiştir. Söz konusu çalışmanın öncelikli hedefi, Müslüman tarihçilerin kaydettikleri gibi Endülüs Emevîleri'nin bu devletler üzerinde gerçekten hâkimiyet oluşturup oluşturamadıklarına yönelik günümüz batı literatüründe yapılan tartışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Emevîleri, II. Hakem, Leon Kralı IV. Ordoño, Leon Kralı I. Sancho, Kastilya Kontu Fernan Gonzales, Gurmâc.

The Struggle of Andalus Umayyad Caliph Hakam II Against the Christian States in the North Andalus

Abstract

From their founding to their collapse, the Andalusian Umayyads have been struggling with the Christian states which established in the north following Umayyads conquests of the region. During this long struggle period, the first name that ceased their progress and had authority over these states was Hakam II's father Abd ar-Rahman III (300-350/912-961). The power provided by him continued in the periods of Hakam II (350-366/961-976) and Amirids (366-398/976-1008). In this process, Hakam II period was important because the obedience of the states in question had been maintained, new conquests were achieved, and an uninterrupted eight-year peace was established. In this article, the sixteen-year long struggle process, including war and peace periods, of Hakam II against these states in the North of Andalusia has been discussed. The article consists of four chapters. In the first part, the Muslim control on the Kingdom of Leon, which attacked the Andalusian Umayyad lands at the beginning of this period, has been examined. In the second part, the battles with the Christian states in the north and the conquests carried out in this period have been discussed. In the third part, the peace process between the two sides, which had been continuing for eight years, has been examined. In the fourth part, the Christian states' attempt to recapture the Gormaz (Gurmâc) castle has been mentioned. The main purpose of the article is to contribute to the debate in modern western literature about the Umayyads' domination of these states, recorded by Muslim historians as well.

Keywords: Andalusian Umayyads, Caliph Hakam II, King Ordoño IV of León, King Sancho I of León, Count Fernán González of Castile, Gormaz.

Summary

Muslims were in a continued struggle with the Christian people that started to settle in the north after the conquest of Andalusia. This struggle was maintained uninterruptedly during the period of the Andalusian Umayyads (138-422 / 756-1031). However, these Christian folks could not be prevented from expanding their domains and establishing new states with various names in the north of Andalusia. The Kingdom of Galicia, founded by Alfonso I (739-757 C.E.), was the first Christian state in northern Andalusia. This kingdom turned into the Kingdom of Leon (911-1230) from the year 911 onwards. In the ninth century, two more Christian states emerged in the region, a kingdom and a state. One of them is the Kingdom of Navarra (Neberre) established on the lands known today as the Basque (810 or 820-1512); the other was the County of Barcelona (883-1137) that emerged in Barshalūna (Barcelona). Another state emerged in the first half of the tenth century named Castile County (930-1217). Because of the lost control of the lands in this period, the north of the Ebro and Düveyru (Duero) rivers became the lands of these Christian States.

The first name becoming prominent in this progress and had authority over these states was Abd ar-Rahman III (300-350/912-961). The power provided by him continued in the periods of Hakam II (350-366/961-976) and Amirids (366-398/976-1008).

In this article, the sixteen-year long struggle process, including war and peace periods, of Hakam II against these states in the North of Andalusia has been discussed. The article consists of four chapters. In the first part, the Muslim control on the Kingdom of Leon, which attacked the Andalusian Umayyad lands at the beginning of this period, has been examined. In the second part, the battles with the Christian states in the north and the conquests carried out in this period have been discussed. In the third part, the peace process between the two sides, which had been continuing for eight years, has been examined. In the fourth part, the Christian states' attempt to recapture the Gormaz (Gurmâc) castle has been mentioned. The main purpose of the article is to contribute to the debate in modern western literature about the Umayyads' domination of these states, recorded by Muslim historians as well.

In this struggle, Hakam II period was important because the obedience of the states in question had been maintained, new conquests were achieved, and an uninterrupted eight-year peace was established. During his reign, the first re-obedience of the King of Leon I Sancho (956-958, 960-966), who attacked

other Christian states by breaking the existing agreements, was achieved. However, his success was not enough to stop the attacks of states mentioned above on the Andalusian Umayyad lands. Thereupon, from 352 (963-964) to 356 (966-967), he organized lasting voyages along the northern border to one of these states, in which he participated. As a result of these campaigns, which made important conquests such as Kalahurra (Calahorro), Katrība (Yerba) And Gurmâc (Gormaz), unquestionably his superiority imposed on the Kingdoms of Leon and Navarra and the Counties of Castile and Barcelona. The peace years that started in 356 (966-967) continued until 363 (973-974) uninterruptedly. In this peace period of Andalusia, the representatives of the Christian states in the North were visiting Cordoba almost every year, even several times in the same year, to declare their loyalty to the Hakam II and ensure the continuation of the peace. However, these states, attacked again at the end of 363 (974) and soon besieged the Gurmâc castle by taking advantage of the war of Hakam II with the Idrisids (172-375 / 789-985) in the Maghrib. On the other hand, Hakam II successfully repelled this siege, which the Christian states in the North had undertaken together with a large army sent to the region, and ensured that this castle, which was conquered in his time. Also, he was able to preserve his superiority against these states during his caliphate with the armies sent to the territories of Leon and Castile right after this. However, the reconciliation of these states would be achieved in the next period.

For the history, it is essential to analyse the data related to the subject and to use them with critical / reflective approaches. However, criticizing the data and to see it exaggerated in advance or to ignore it completely contradict the basic principle of objectivity. Undoubtedly, these fundamental criteria should not be overlooked regarding the narrations reported by the Muslim historians, which were almost the only source of the Andalusian Umayyads. Hence, so to determine the existence of Muslims in Andalusia, their struggles with the Christian states, and the relations between the two powers for each period particularly, it would be appropriate to consider the political, military, and cultural ties among them in the north since the establishment of the Andalusian Umayyad State. Our greatest wish is that this article sheds light on at least a particular section of the great discussion on this topic.

Giriş

II. Hakem (350-366/961-976), Endülüs Emevî Devleti'ni (138-422/756-1031) emirlikten halifelîğe dönüştüren III. Abdurrahman'ın (300-350/912-

961) oğludur. Âlim ve dindar kişiliğinden dolayı “Bilge Halife” olarak tanınan II. Hakem’in yaklaşık on altı yıllık halifelik dönemi ilim, kültür ve medeniyet alanlarında birçok önemli gelişmenin yaşandığı parlak bir devir olmuştur.¹ Aynı zamanda babası III. Abdurrahman zamanında siyasî ve askerî açıdan yalanan istikrar bu dönemde kesintisiz olarak sürdürülmüştür.² Belki de onun bu alandaki en önemli başarısı, Endülüs Emevî topraklarına karşı saldırıya geçen Endülüs’ün kuzeyindeki Hristiyan krallık ve kontlukları yeniden itaat altına alması olmuştur.

II. Hakem’in halifeliği boyunca mücadele etmek zorunda kaldığı Hristiyan krallıkların ve kontlukların ortaya çıkışları, Müslümanların bu coğrafyayı fethettikleri döneme kadar uzanır. Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) döneminde 92 (711) yılında Endülüs’te başlayan fetih hareketi, 95 (714) yılında İberya’nın tamamına yakınının Müslümanlar tarafından ele geçirilmesiyle son buldu.³ Bu fetihler esnasında yenilgiye uğrayan Vizigot birliklerin bir kısmı kuzeydeki Asturias bölgesine kaçarak buradaki dağlık araziye sığınmış ve bundan sonra bir varlık gösteremeyeceğini düşünen Müslümanlar da onları kendi hallerine bırakmıştı.⁴ Ancak “valiler dönemi” adı verilen süreçte (95-138/714-756) Emevîlerin yeni fetihler gerçekleştirmek için Fransa içlerine yönelmeleri ve yaşanan iç çekişmeler, bu dağınık birliklerin farklı isimler etrafında yeniden toparlanmalarına ve bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkmalarına fırsat tanımış oldu.⁵ Başlangıçta Petrus (m. 714-730)

¹ Bu konuda bkz. Saim Yılmaz - Furkan Erbaş, “Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem’in İlmî Kişiliği ve İlim Hayatına Sağladığı Katkıları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 157-185.

² Mehmet Özdemir, “Hakem II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/174.

³ Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/211-212. Ayrıca bk. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 43-59; İsmail Hakkı Atçeken, “Emevîler’e Kadar Endülüs”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 4/18-33.

⁴ İbn ‘İzârî el-Merrâkûşî, *el-Beyânu’l-Muğrib fi ahbâri mulûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, nşr. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Muhammed Beşşâr ‘Avvâd (Tunus: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2013), 2/18-19; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelüsi’r-râtib*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sadır, 1988), 1/275-276; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Spanish Islam*, İng. çev. F. Griffin Stokes (London: Chatto Windus, 1913), 410; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 57.

⁵ W. Montgomery Watt - Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, çev. Cumhuriyet Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 31-32; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 80-81; Hüseyin Mu’nis, *Fecru’l-Endelüs* (Kahire: Dâru’r-Reşâd, 2005), 255; Atçeken, “Emevîler’e Kadar Endülüs”, 4/35.

ve Pelayo (m. 718-737) liderliğinde ayrı olarak faaliyet gösteren bu gruplar,⁶ I. Alfonso (m. 739-757) zamanında Galicia Krallığı adıyla tek bir çatı altında birleştirildi. Böylece fetihlerden çok kısa bir süre sonra Endülüs'ün kuzeyinde ilk Hristiyan Krallığı kurulmuş oldu. Galicia Krallığı, miladi 911 yılından itibaren Leon Krallığı (m. 911-1230) olarak anılmaya başladı.⁷

138 (756) yılında Endülüs'ün idaresini ele geçiren Endülüs Emevîleri, kuzeydeki bu Hristiyan unsurlarla sürekli mücadele etmelerine ve zaman zaman onlara karşı üstünlük sağlamalarına rağmen bu sarp ve kayalık bölgeyi tamamen hâkimiyet altına alma başarısını gösteremediler. Hatta dokuzuncu yüzyılda biri krallık diğeri kontluk üzere bölgede iki devlet daha ortaya çıktı. Bunlardan birisi günümüzde Bask bölgesi olarak bilinen topraklar üzerinde kurulan Navarra (Neberre) Krallığı (m. 810 veya 820-1512) idi.⁸ İkincisi ise Berşelûne'de (Barselona) Barselona Kontluğu (m. 883-1137) adı altında ortaya çıktı.⁹ Bunlara onuncu yüzyılın ilk yarısında Kastilya Kontluğu (m. 930-1217) adı altında bir yenisi daha eklendi.¹⁰ Bu dönemde kaybedilen topraklar neticesinde Ebro¹¹ ve Düveyru (Duero)¹² nehirlerinin kuzeyinde kalan kısım bu Hristiyan Devletler'in idaresi altına girmiş oldu. Bununla birlikte II. Hakem'in babası III. Abdurrahman elli yıllık yönetimi sırasında verdiği mücadele neticesinde bu siyasî yapıları itaat altına almayı başardı.¹³ Ancak II. Hakem'in halife olmasıyla birlikte bu Hristiyan devletlerin mevcut anlaşmalarla-

⁶ Pelayo ve Petrus'un faaliyetleri için bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 3/17, 4/351; Êvariste Lèvi-Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmîyye mine'l-fethi ilâ sukûti'l-hilâfeti'l-Kurtubiyye (711-1031)*, Ar. çev. Ali Abdurraûf el-Bembî, Ali İbrahim el-Menufi, es-Seyyid Abdüzzahir Abdullah (Kahire: el-Mecâlisü'l-'Alâ, 2000), 1/74-75; Abdurrahman Ali el-Haccî, *Târîhu'l-Endelîs mine'l-fethi'l-İslâm hattâ sukûtu Gırnâta* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1981), 269-270; Lütfi Şeyban, *Reconquista Endülüste Müslüman-Hristiyan İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 76-78.

⁷ Haccî, *Târîhu'l-Endelîs*, 270-271; Şeyban, *Reconquista*, 78-79.

⁸ Şeyban, *Reconquista*, 83-84.

⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 82; Şeyban, *Reconquista*, 84-85.

¹⁰ Haccî, *Târîhu'l-Endelîs*, 275; Şeyban, *Reconquista*, 84; Thomas Irving, "Kastilya", *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/1.

¹¹ Bulunduğu mevki için bk. Jose María Monsalvo Antón, *Atlas Historico De La España Medieval* (Madrid: Editorial Síntesis, ts.), 63.

¹² Bilgi için bk. Ebû Mervân b. Hayyân, *el-Muktebes fî ahbâri beledi'l-Endelîs*, nşr. 'Abdurrahmân 'Alî el-Haccî (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965), 226; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/414; Antón, *Atlas Historico*, 62.

¹³ Geniş bilgi için bk. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, 126-132, 141-142; Birsal Küçüksipahioğlu, "Endülüs Emevîleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 4/91-95.

rı bozarak yeniden saldırıya geçmeleri iki taraf arasında savaş ve barış dönemlerini içeren uzun ve zorlu bir mücadele döneminin başlamasına sebep oldu.

II. Hakem'in Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan devletlerle olan mücadelesini ele alan bu makalenin öncelikli hedefi, Müslüman tarihçilerin kaydettikleri gibi Endülüs Emevîleri'nin bu devletler üzerinde gerçekten hâkimiyet oluşturup oluşturamadıklarına dair günümüz batı literatüründe yapılan tartışmalara¹⁴ katkı sağlamaktır. Dört bölümden meydana gelen bu makalenin birinci kısmında II. Hakem'in halife olmasıyla birlikte mevcut barış anlaşmasını tanımayarak Endülüs Emevî topraklarına saldırı başlatan Leon Krallığı'nın itaat altına alınması konusu incelenmiştir. İkinci kısımda yeniden saldırıya geçen kuzeydeki Hristiyan devletlerle yapılan savaşlar ve bu dönemde gerçekleştirilen fetihler ele alınmıştır. Üçüncü kısımda iki taraf arasında sekiz yıl kesintisiz devam eden barış süreci ve bu süreç içerisinde bağlılıklarını bildirmek için Hristiyan devletlerin temsilcilerinin Kurtuba'ya gerçekleştirdikleri ziyaretler ve yapılan anlaşmalar incelenmiştir. Son olarak dördüncü kısımda Hristiyan devletlerin II. Hakem döneminde fethedilmiş bulunan Gurmâc (Gormaz) kalesini geri alma çabalarına yer verilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Halife II. Hakem'in Endülüs'ün kuzeyindeki Hristiyan devletlerle olan mücadelesini doğrudan ele alan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Bununla birlikte gerek ülkemizde ve gerekse yurt dışında Endülüs Emevî tarihini genel olarak inceleyen çalışmalarda kısa da olsa bu konuya yer verilmiştir. Bu eserler arasından Endülüs Emevî tarihine ait çalışmaların öncülerinden olan Dozy'nin *Spanish Islam* isimli eseri, fazlasıyla faydalandığımız çalışmalardan biri olmuştur. Her ne kadar bir kısım tespitlerine katılmasak da yapılan tartışmalarda onun eserinden bir hayli istifade ettiğimizi belirtmemiz gerekir. Ayrıca İbn Hayyân'ın (ö. 469/1076) *el-Muktebes*¹⁵ isimli eserinin muhakkiki 'Alî el-Haccî'nin söz konusu kitapta verdiği dipnotlar ve sonuna ilave ettiği ek kısımlar şahıs ve yer isimlerinin Latinize edilmesinde önemli bir katkı sunmuştur.

Ele aldığımız konuya dair muasır bir kaynağın günümüze ulaşmamış olması büyük bir şanssızlıktır. Bu eksikliği, bu dönemden kısa bir süre sonra yaşamış bulunan İbn Hayyân'ın Endülüs'ün fethinden II. Hakem döneminin sonuna kadar olan olayları anlatan *el-Muktebes* isimli eserinden gider-

¹⁴ Örnek olarak bk. Josep Sune Arce, "Was the Umayyad Caliphate of Cordoba as Strong as Arab Chroniclers Claimed?", *Al-Masaq* 31/1 (2019), 35-49.

¹⁵ Ebû Mervân b. Hayyân, *el-Muktebes fî ahbâri beledi'l-Endelüs*, nşr. 'Abdurrahmân 'Alî el-Haccî (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965)

mek mümkündür. Ancak söz konusu eserin II. Hakem döneminin ilk on yılını kapsayan kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. İbn Hayyân'ın kitabından nakillerde bulunan muahhar tarihçilerden İbn 'Îzârî (ö. 712/1312'den sonra), İbn Haldûn (ö. 808/1406)¹⁶ ve Makkarî'nin (ö. 1041/1632) eserleri bu on yıllık sürece ışık tutan kaynakların başında gelmektedir. Bununla birlikte İbn Haldûn'un ve Makkarî'nin çoğu yerde verdikleri bilgilerin yılını zikretmemeleri olayların kronolojisini oluşturmada büyük bir engel teşkil etmektedir. Ancak İbn 'Îzârî'nin, olayları yıl esasına göre kaydetmesi bu zorluğu aşmada büyük oranda yardımcı olmuştur.

1. Leon Krallığı'nın İtaatinin Sağlanması (350-351/961-962)

Halife olmasının hemen ardından yaşanan gelişmeler II. Hakem'in, kısa bir süre önce babası III. Abdurrahman tarafından itaat altına alınan kuzeydeki Hristiyan devletlerle yeniden savaş meydanlarında karşı karşıya kalmasına neden oldu. III. Abdurrahman'ın vefatını fırsat bilen Leon Kralı I. Sancho (m. 956-958, 960-966), kısa bir süre önce imzalamış olduğu anlaşma şartlarını uygulamak yerine diğer Hristiyan krallıklarla birlikte yeniden saldırıya geçti.¹⁷ Halbuki o, şu anda üzerinde oturduğu tahtı uygulamaktan kaçındığı bu anlaşma sayesinde elde etmişti. 345 (956) yılında kardeşi Kral III. Ordone'nın (m. 951-956) ölümü üzerine Leon Kralı olan I. Sancho, 346 (957) yılında Ahmed b. Ya'lâ komutasındaki Endülüs Emevî orduları karşısında alınan yenilgi sonrasında, halk nezdindeki itibarını büyük ölçüde kaybetmişti. Bu fırsatı değerlendiren kuzeni IV. Ordone (m. 958-960), kayınpederi Kastilya Kontu Fernan Gonzales'in verdiği destekle aşırı şişmanlığı sebebiyle alay konusu olan I. Sancho'yu tahttan indirerek yerine kral oldu (347/958). Bunun üzerine I. Sancho, oğlu Navarra Kralı I. Garcia Sanchez'in (m. 925-970) yaşının küçük olması sebebiyle nâibi sıfatıyla devleti idare eden büyükannesi Kraliçe Toda'nın yanına giderek ona sığınmak zorunda kaldı.¹⁸ Kraliçe Toda, torunun şişmanlığının tedavisi ve yeniden Leon Krallığı'nı ele geçirme-

¹⁶ 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede* ve'l-haber fî eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsaruhum min zevi's-sultâni'l-ekber, nşr. Halîl Şehâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001).

¹⁷ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/185; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/382; Dozy, *Spanish Islam*, 448.

¹⁸ İktidardan uzaklaştırılması hakkında bilgi için bk. Dozy, *Spanish Islam*, 439-442; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge* (Paris: Leyde, 1881), 97-98; Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/358; Küçükspahioğlu, "Endülüs Emevîleri", 4/94.

si için III. Abdurrahman'dan yardım istedi. I. Sancho'yu tedavi eden Hasday b. Şaprût'un¹⁹ aracılığıyla sağlanan ve Kraliçe Toda ile torunu I. Sancho'nun bizzat Kurtuba'ya gelerek imzaladıkları anlaşmaya göre III. Abdurrahman göndereceği ordu ile I. Sancho'nun yeniden kral olmasını sağlayacaktı. Varılan anlaşma gereği III. Abdurrahman tarafından gönderilen ordu sayesinde I. Sancho krallığını yeniden elde etti. IV. Ordone ise Kastilya'nın merkezi Burgos'a kaçmak zorunda kaldı (m. 960).²⁰

İslam tarihi kaynakları, III. Abdurrahman ile I. Sancho arasında yapılan anlaşma şartlarını açık bir şekilde zikretmezler. Buna karşılık Dozy, biri III. Abdurrahman'ın göndereceği orduya karşılık sınırdaki bulunan on müstahkem kalenin Endülüs Emevîleri'ne teslim edilmesi, diğeri ise bu mücadele esnasında Kastilya Kontu Fernan Gonzales'in IV. Ordone'ya destek vermesini engellemek için Navarra Krallığı'na ait bir ordunun Kastilya'yı işgal etmesi şeklinde iki maddenin yer aldığını ileri sürmektedir.²¹ İleriye sürülen ikinci maddenin olayların seyrinden²² ilham alınarak belirlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak ilk maddeye dair kaynaklarda net bir bilgi bulamadığımızı belirtmemiz gerekir. Bununla birlikte İslam tarihi kaynaklarının daha sonra II. Hakem ile yapılan anlaşmaları zikrederken geriye dönük olarak verdikleri bilgilerden bu anlaşmada I. Sancho'nun krallığı yeniden elde etmesi hâlinde III. Abdurrahman'a itaat etmeyi ve sınıra yakın yerlerdeki kale ve burçları yıkmayı kabul ettiğini kesin bir şekilde tespit etmek mümkündür.²³

¹⁹ Endülüs'ün meşhur Yahudilerinden olan Hasday b. Şaprût, Kurtuba Sarayı'nda hekim olarak görev yapmaktaydı. Ayrıca zaman zaman elçi olarak da vazifelendirilmekteydi. Geniş bilgi için bk. Süleymân b. Hassân İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ' ve'l-hükemâ'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 22; Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'*, nşr. Nizâr Rızâ (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1965), 494; Raymond P. Scheindlin, "The Jews in Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain* 1 (1994), 190.

²⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/184, 230; Şihâbüddîn Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîviyye), 1914-1922, 5/265; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/365-366; Dozy, *Spanish Islam*, 442, 443; Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/433-434.

²¹ Dozy, *Spanish Islam*, 442, 443. Ayrıca bk. Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/359, 433-434.

²² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/184, 230; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 5/265.

²³ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/186-187; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/384. Anlaşma maddeleri hakkında ayrıca bk. Muhammed 'Abdullâh 'Înân, *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelüs* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 1/484; 'Abdülmun'im el-Hâşimî, *el-Hilâfetu'l-Endelüsiyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 481; Sâlim 'Abdullâh ez-Zenâtî, *Târîhu'l-Endelüs ve hadâratuhâ fî 'ahdi Benî Umeyye (Hilâlu 'asri'l-hilâfe 316/929-422/1031)* (Bingazi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2008), 208.

I. Sancho'nun krallığı elde etmesinden birkaç ay sonra III. Abdurrahman'ın vefatı ve yerine oğlu II. Hakem'in halife oluşu (3 Ramazan 350/16 Ekim 961)²⁴ bir anda olayların aksi yönde seyretmesine neden oldu. I. Sacho, söz konusu anlaşmayı uygulamak yerine kuzeydeki diğer Hristiyan devletlerle birlikte Endülüs Emevî topraklarına saldırılar düzenlemeye başladı. Öte yandan anlaşmanın taraflarından biri olan Navarra Kralı I. Garcia Sanchez ise II. Hakem'in kendisine teslim etmesini istediği Kastilya Kontu Fernan Gonzales'i vermeyi reddetti. Aksine onu, damadı IV. Ordone'ya destek vermemesi şartı ile serbest bıraktı.²⁵ Böylece onun yeniden Endülüs Emevî topraklarına saldırılar düzenlemesine kapı aralmış oldu. Dozy, Hristiyan kralların takındıkları bu tavrı değerlendirirken, onların III. Abdurrahman'ın ölmüş olmasını vesayetten kurtulmak için bir fırsat olarak gördüklerini ve daha barışçı ve pasif bir yapıda gördükleri II. Hakem'in bu anlaşma şartlarının yerine getirilmesi hususunda pek de ısrarcı olmayacağı düşüncesiyle hareket ettiklerini belirtir.²⁶

II. Hakem, Hristiyan devletlerin kuzey sınırına başlattıkları saldırılara cevap vermekte gecikmedi. Rakiplerinin beklentisinin aksine derhal harekete geçen II. Hakem, 351 yılının Muharrem (Şubat-Mart 962) ayında vali ve komutanlarına mektuplar göndererek savaş için hazırlık yapılmasını emretti.²⁷ Onun sefere hazırlandığı sırada elini daha da güçlendirecek, rakibi I. Sancho'nun ise tam anlamıyla uykularını kaçırarak sürpriz bir gelişme yaşandı. II. Hakem'in sefer hazırlıklarını duyan önceki Leon Kralı IV. Ordone, Saffer ayının sonunda (Nisan'ın ilk haftası) kendisiyle görüşmek için Kurtuba'ya geldi.²⁸ Önceden geçtiği gibi I. Sancho ile giriştiği taht mücadelesini kaybettikten sonra Kastilya'nın merkezi Burgos'a sığınan IV. Ordone, Navarra Kralı I. Garcia Sanchez'in kayınpederi Kastilya Kontu Fernan Gonzales'e koştugu şart nedeniyle buradan da çıkarılmıştı. Kuşkusuz o, II. Hakem ile yapacağı bu görüşmeyle I. Sancho ile girişeceği mücadele öncesinde kendisine askerî destek sağlamayı hedeflemekteydi. Böylece daha önce rakibinin kendisine karşı kullanmış olduğu kozu şimdi ona karşı kullanmış olacaktı.

Babası döneminde yaşadığı tecrübe sebebiyle IV. Ordone ile yapacağı görüşmenin kendisine sağlayacağı avantajın farkında olan II. Hakem, onun bu

²⁴ Özdemir, "Hakem II", 174.

²⁵ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/230; Dozy, *Spanish Islam*, 448; Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/434; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 1/484.

²⁶ Dozy, *Spanish Islam*, 448.

²⁷ İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/219.

²⁸ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/388-389; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz fi ahbâri 'ÿyâz*, nşr. Mustafa es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şelebî (Kahire: Matbaatu Fedale, 1939), 2/288.

talebini kabul etmekte hiç tereddüt göstermedi. İbn ‘İzârî²⁹ ve İbn Haldûn’un³⁰ kısaca aktardığı bu görüşmenin tüm detaylarını Makkarî’nin *Nefhu’t-tîb* ve *Ezhârü’r-riyâz* isimli eserlerinde bulmak mümkündür. II. Hakem, IV. Ordone’yu karşılamak için devletin güç ve kudretini tüm ihtişamıyla gösteren görkemli bir tören hazırlattı. Buna karşılık IV. Ordone ise II. Hakem’i ikna etmek için gerekli tüm saygı hareketlerini sergilemekten ve sözlerini kullanmaktan geri kalmadı. Görüşme öncesinde kendisinin tahttan indirilmesini sağlayan III. Abdurrahman’ın kabrini ziyaret ederek önünde saygıyla eğildi. Ardından huzuruna girdiğinde II. Hakem’in elini öpüp, önünde diz çöktükten sonra kendisine ayrılan yere oturdu. Yaptığı konuşmada halifenin hizmetinde bulunmaktan gurur duyduğunu belirterek daha önce gösterilen iyiliğe nankörlük eden I. Sancho’ya karşı yardım edilmesi ricasında bulundu. Bunun üzerine II. Hakem onu himayesi altına aldığını, kendisini tanıyanların başına kral yapılacağını ve kuzeninin onun hâkimiyet bölgesine saldırmasının engelleneceğini ifade etti. Böylece istediğini elde etmiş olan IV. Ordone, II. Hakem’in elini öperek ve diz çökerek huzurundan ayrıldı.³¹ Ardından imzalanan anlaşma ile IV. Ordone, Müslümanlarla dostluk içinde kalacağını, Fernan Gonzales ile birlikte hareket etmeyeceğini ve oğlu Garcia’yı rehine olarak bırakacağını kabul etti.³² Ayrıca II. Hakem’in mevlâsı Gâlib b. Abdurrahman (ö. 371/981)³³ komutasındaki bir birlik de yardım etmesi için onunla birlikte gönderildi.³⁴

Sefer hazırlıklarını tamamlayan ve IV. Ordone ile yaptığı anlaşma sayesinde diplomatik anlamda elini güçlendiren II. Hakem, vakit kaybetmeden Hristiyan devletler üzerine bizzat kendisinin katıldığı bir sefer düzenledi (351/962).³⁵ Bu haberi nakleden İbn ‘İzârî ve İbn Haldûn söz konusu seferin

²⁹ İbn ‘İzârî, *el-Beyânü’l-Muğrib*, 2/219-220.

³⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 4/186.

³¹ Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 1/384, 388-394; a.mlf., *Ezhârü’r-riyâz*, 2/288-294.

³² İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, IV, 186; Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 1/384.

³³ Bk. Mehmet Özdemir, “Gâlib b. Abdurrahman”, *Tu’rkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/328.

³⁴ İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 4/231.

³⁵ İbn ‘İzârî, *el-Beyânü’l-Muğrib*, 2/219; İbn Haldûn, *Kitâbü’l-İber*, 4/185. Nüveyrî ve İbnü’l-Hatib bu seferin 352 yılında gerçekleştirildiğini kaydetmektedirler. Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî fînûni’l-edebe*, nşr. Abdülmecîd Terhûnî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004), 23/234; Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, *A’mâlu’l-a’lâm fî men bâyi’a kable’l-ihtilâm min mülüki’l-İslâm*, nşr. Lêvi-Provençal (Beyrut: Dâru’l-Mekşûf, 1956), 42; *Zikru bilâdi’l-Endeliüs*, nşr. L. Molina (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1983), 171. Ancak yukarıda geçtiği gibi II. Hakem’in onların belirttiği tarihte sadece Şente Eştebîn’e sefer düzenlemiş olması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

tam olarak nereye düzenlendiği hakkında bilgi vermemektedirler. Makkarî, Kastilya Kontu Fernan Gonzales üzerine düzenlenen bu seferde Şente Eştebîn (San Esteban)³⁶ şehrinin ele geçirildiğini kaydetmektedir.³⁷ Ancak İbn 'Îzârî'nin açık bir şekilde Şente Eştebîn'e düzenlenen seferin 352 (963-964) yılında gerçekleşen ikinci sefer olduğunu bildirmesi,³⁸ bu konuda Makkarî'nin sehven bir karıştırma yaptığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yine İbn 'Îzârî'nin vermiş olduğu kısa bilgilerden II. Hakem'in düzenlemiş olduğu birinci sefer hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Onun kaydettiğine göre II. Hakem'in bu büyük seferini durdurmak için Hristiyan devletlerin hepsi harekete geçmişlerdir. Bunun üzerine kuzey sınırını tamamen kuşatma altına alan II. Hakem, bu sefer esnasında birçok kale ve önemli şehri ele geçirmiştir. Ayrıca pek çok esir ve ganimet elde ederek geriye dönmüştür.³⁹ Nitekim İbn Haldûn da bu seferin büyüklüğünü doğrular şekilde, bunun sonrasında Hristiyan kralların ele geçirdikleri yerlerden geri çekilerek ondan barış talep ettiklerini kaydetmektedir.⁴⁰

İlk iktidarı döneminde Endülüs Emevî orduları karşısında aldığı yenilgi sonrasında krallığını kaybeden I. Sancho, kuvvetle muhtemel tekrar aynı sonu yaşamak istemiyordu. Bu yüzden II. Hakem'in düzenlediği bu seferin hemen ardından barış talebinde bulunmak için kalabalık bir heyet gönderdi (Rebûlâ-hir 351/Mayıs-Haziran 962). III. Abdurrahman ile yapılan anlaşmadaki gibi sınıra yakın yerlerdeki kale ve burçları yıkmayı ve tüm halkı adına kendisine biat etmeyi kabul ettiğini bildirmesi üzerine iki taraf arasında yeniden anlaşma sağlandı.⁴¹ Dozy, işine geldiği gibi davranan II. Hakem'in, daha önce IV Ordono'ya söz vermiş olmasına rağmen I. Sancho ile yeni bir anlaşma imzaladığını ve böylece IV. Ordono'nun krallığı elde etmek için sergilediği kendini küçük düşürücü tavırların boşa gittiğini belirtir.⁴² Sergilediği tutum sebebiyle IV.Ordono'ya karşı hissi davrandığı anlaşılan Dozy'nin iki tarafı da suçlayan bu yorumunun, ilgili rivayetlerle pek örtüşmediği görülmektedir. Nitekim II. Hakem, IV. Ordono'ya I. Sancho'yu krallıktan indireceğine dair bir söz ver-

³⁶ Mevkisi için bk. Antón, *Atlas Historico*, 62.

³⁷ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/382-383.

³⁸ İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/220.

³⁹ İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/219.

⁴⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/185.

⁴¹ İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/220; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/186-187; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/384; *Zikru bilâdi'l-Endelüs*, 170.

⁴² Dozy, *Spanish Islam*, 452.

memiştir. Ancak kendisini tanıyanların başına kral yapılacağı ve kuzeninin onun hâkimiyet bölgesine saldırmasının engelleneceği belirtilmiştir. Buradan hareketle aslında II. Hakem'in Leon Krallığı'nı ikiye bölmeyi hedeflediğini düşünmek mümkündür. Ancak bundan sonraki süreç içerisinde kaynaklarda hakkında herhangi bir bilginin yer almamasından hareketle Dozy'nin de tespit ettiği gibi IV. Ordone'nun miladi 962 yılının sonunda ölmüş olması⁴³ sebebiyle II. Hakem bu planını uygulama imkânı bulamamış görünmektedir. Nitekim ileride görüleceği gibi IV. Ordone'nun ölümüyle birlikte eli rahatlayan I. Sancho, çok kısa bir süre sonra yapılan bu anlaşmayı da bozmuştur.

2. Savaşın Yeniden Başlaması: Kalehürra, Katrîbe ve Gurmâc'ın Fethi (352-356/963-967)

II. Hakem, halife olmasının üzerinden bir yıl geçmeden düzenlediği başarılı askerî sefer ve beraberinde yürüttüğü diplomasiyle birlikte I. Sancho'nun itaatini sağlamış oldu. Bundan sonra saldırılarına devam eden Kastilya Kontu Fernan Gonzales üzerine yöneldi. İkinci defa bizzat sefere çıkan II. Hakem, 352 (963) yılı yaz seferinde Şente Eştebîn şehrini ele geçirdi.⁴⁴ Diğer taraftan kuvvetle muhtemel aynı anda veya hemen sonrasında Medînetüsâlîm (Medinaceli)⁴⁵ üzerinden Kastilya topraklarına giren Gâlib b. Abdurrahman komutasındaki ordu Eşte'de (Atienza)⁴⁶ karşılaştığı Kastilya ordusunu mağlup etti. Ancak bu sırada Navarra Kralı I. Garcia Sanchez ve I. Sancho mevcut anlaşmaları bozarak Endülüs Emevî sınırlarına saldırmaya başladı. Bunun üzerine II. Hakem, Sarakusta (Zaragoza)⁴⁷ valisi Yahyâ b. Muhammed et-Tüçîbî komutasındaki bir orduyu onların üzerine sevk etti. Gönderilen bu ordu karşısında tutunamayan müttefik Hristiyan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁸

Sevk ettiği ordularla Hristiyan krallıkların saldırılarını durdurmayı başaran II. Hakem, bundan sonraki aşamada karşı saldırıya geçti. İbn Haldûn'un ifadesi ile bütün kuzey sınırı boyunca faaliyet gösteren Endülüs Emevî ordularının bu dönemde ciddi fetih faaliyetleri olmuştur. Taarruz harekâtı, kuvvet-

⁴³ Dozy, *Spanish Islam*, 452.

⁴⁴ İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/ 220. Ayrıca bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/382-383.

⁴⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/172; Antón, *Atlas Historico*, 52.

⁴⁶ Bilgi için bk. Dozy, *Spanish Islam*, 453; 'Înân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 1/486.

⁴⁷ Endülüs'ün doğusunda yukarı sınır bölgesinde yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/212-214.

⁴⁸ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/185-186; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383.

le muhtemel 353 (964-965) yılında Hüzeyl b. Hâşim ve Gâlib b. Abdurrahman komutasında iki ayrı ordunun sevk edilmesiyle başladı. Gâlib b. Abdurrahman komutasındaki ordu Navarra topraklarında bulunan Kalehürra'yı (Calahorro)⁴⁹ ele geçirdi. Bu sırada kaynaklarda ismi zikredilmeyen Veşka (Huesca)⁵⁰ komutanı Katrîbe'yi (Yerba ?)⁵¹ fethetti ve buradan mal ve silah olmak üzere büyük miktarda ganimet ele geçirdi.⁵² Ahmed b. Ya'lâ ve Yahya b. Muhammed et-Tücîbî komutasındaki iki ayrı ordu Barselona Kontluğu'na ait topraklarda savaşmaktaydı.⁵³ Yine 353 (964-965) yılında Kurtuba'ya gelen mektupta Cevf⁵⁴ bölgesi komutanı Sa'd el-Ca'ferî'nin Leon topraklarında kazandığı zafer haber verilmekteydi.⁵⁵ Alınan bu galibiyetlere eş zamanlı olarak sınırda tahkimat faaliyetlerine de devam eden II. Hakem, Gâlib b. Abdurrahman'ın fethettiği Kalehürra'yı 353 (964-965) yılında yeniden imar ederek sağlamlaştırdı.⁵⁶ Yine halife aynı yılda Kastilya karşısında bulunan Tuleytula (Toledo)⁵⁷ sınırında bir şehir kurulması için Ahmed b. Nasr'a büyük miktarda para gönderdi (353/964-965).⁵⁸

Seferlerin devam ettiği 354 (965) yılında büyük bir ordu ile Kastilya bölgesine giren Gâlib b. Abdurrahman, Gurmâc (Gormaz)⁵⁹ kalesini ele geçirerek önemli bir fetih daha gerçekleştirmiş oldu.⁶⁰ Kastilya topraklarının karşısında kalan Ferec⁶¹ şehri komutanı Seâde el-Cu'ayferî'nin gerçekleştirdiği fetih ha-

⁴⁹ Tudîle (Tudela) şehrine bağlı yerlerden birisidir. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/393; Antón, *Atlas Historico*, 77.

⁵⁰ Sağrülaksâ bölgesinde yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/377.

⁵¹ Bilgi için bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383 dip. 4.

⁵² İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/186; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383.

⁵³ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383.

⁵⁴ Sağrüleğnâ bölgesinde yer alır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/188.

⁵⁵ İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/221.

⁵⁶ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/186; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383.

⁵⁷ Sağrülevsat bölgesinde yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1977), 4/39-40. Ayrıca bk. Haccî, *Târîhu'l-Endelüs*, 38; Antón, *Atlas Historico*, 77.

⁵⁸ İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/221.

⁵⁹ Sağrülevsat bölgesinde Medînetüsâlim'in kuzey batısında kalan Gurmâc kalesinin bulunduğu mevki için bk. Antón, *Atlas Historico*, 37, 51, 52, 63. Ayrıca bk. 'Înân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 1/403.

⁶⁰ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/186; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/383.

⁶¹ Vadi'l-Hicâre (Guadalajara) olarak da anılan Ferec, Sağrülevsat bölgesinde yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/247; Antón, *Atlas Historico*, 50.

beri, 355 yılının Muharrem (Aralık-Ocak 965-966) ayında Kurtuba'ya ulaştı.⁶² II. Hakem aynı yılın Rebûlevvel (Şubat-Mart 966) ayında Sağrûlednâ (Aşağı Sınır)⁶³ ve Sağrûlaksâ'da bulunan şehir ve kale komutanlarına savaş hazırlıkları yapılması için talimat verdi. Aynı ay içerisinde Yahya b. Haşim, Sa'd el-Ca'ferî ve Harîz b. Hâbil'in Kastilya topraklarında gerçekleştirdikleri fetih haberleri Kurtuba'ya ulaştı. 355 yılı Recep (Haziran-Temmuz 966) ayında Hristiyan topraklarında yerini tespit edemediğimiz bir bölgeye başarılı bir sefer gerçekleştiren Gâlib b. Abdurrahman yüklü miktarda ganimetle geriye döndü. Aynı komutan 356 (967) yılında Kastilya topraklarında önemli bir galibiyet elde ederek pek çok esir ve ganimet ele geçirdi.⁶⁴

İbn 'Îzârî, 356 (966-967) yılının Endülüs Emevîleri'nin Hristiyan devletler karşısında kazandığı zaferlerin netice verdiği ve Hristiyan devletlerin temsilcilerinin anlaşma yapmak için sırayla Kurtuba'ya geldikleri bir yıl olduğunu zikreder.⁶⁵ Ancak o, kimlerle hangi anlaşmaların yapıldığına dair bilgi aktarmaz. İbn Haldûn'un yıl zikretmeksizin kaydettiği anlaşmalar bu yılda yapılmış olmalıdır. Onun verdiği bilgilere göre II. Hakem ile anlaşma yapmak için gelen ilk heyet, Barselona kontunun eski anlaşma şartlarını kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine sınıra yakın yerlerdeki kaleleri yıkmaları ve diğer Hristiyan krallıklara yardım etmemeleri şartlarıyla teklif edilen anlaşma kabul edildi. Ardından benzer bir anlaşma da Navarra Kralı I. Garcia Sanchez'in göndermiş olduğu heyetle yapılmıştı.⁶⁶

356 (966-967) yılındaki anlaşmalara bakıldığında II. Hakem'in Navarra Krallığı'nın ve Barselona Kontluğu'nun itaatlerini sağladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte onun seferlerini yoğunlaştırdığı Leon Krallığı ve özellikle de Kastilya Kontluğu ile bu aşamada yaşanan ilişkiler konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak her ne kadar kaynaklara yansımamış olsa da Leon Krallığı cephesinde yaşanan gelişmelere bakıldığında en azın-

⁶² İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/223.

⁶³ Endülüs Emevî Devleti'nin Hristiyan devletlerle sınır olan kuzey kısmı üç bölgeye ayrılmaktaydı. Bunlardan en kuzeyde ve Kurtuba'ya en uzak olana Sağrûla'lâ (Sağrûlaksâ, Sağrûlekber, Sağrûla'zam), Mârîde'den (Merida) batıya doğru Atlas Okyanusu sahili boyunca uzanan kısma Sağrûlednâ (Aşağı Suğur), bu iki bölge arasında kalan kısma ise Sağrûlevsat (Orta Suğur) adı verilmekteydi. Geniş bilgi için bk. Haccî, *Târîhu'l-Endelüs*, 38-39; Casim Avcı, "Suğur", *Tu'rkiye Diyanet Vakfı I'sla'm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/474.

⁶⁴ İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/223, 224, 225.

⁶⁵ İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/225.

⁶⁶ İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 4/187; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/384-385.

dan bundan bir yıl veya daha önce iki taraf arasında bir anlaşmanın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Endülüs Emevîleri'nin kuzeydeki Hristiyan devletlere karşı seferlerini sıklaştırdığı bu yıllarda Leon Krallığı'na bağlı bulunan Galicia Kontu Gonsalvo (m. 950-997), I. Sancho'yu tanımadığını ilan etti. Bunun üzerine harekete geçen I. Sacho, Düveyru nehrinin kuzeyinde kalan toprakları ele geçirince Gonsalvo barış talebinde bulundu. Ancak barış görüşmeleri esnasında Gonsalvo'nun yedirdiği zehirli meyve, I. Sancho'nun Leon'a dönerken yolda ölmesine neden oldu (m. 966).⁶⁷ Buradan hareketle I. Sancho'nun Gonsalvo ile yapacağı mücadele öncesinde iki cephe arasında kalmamak için II. Hakem ile anlaşma yapmış olma ihtimali bir hayli yüksek görülmektedir.

Bu süreçte Kastilya Kontluğu ile bir anlaşma yapıldığına dair bir veri mevcut değildir. Bununla birlikte 352-356 (963-967) yılları arasında gerçekleştirilen yoğun seferlerin ve yine bu sınırdaki yapılan güçlü tahkimatın Fernan Gonzales'e bundan sonraki süreçte saldırı düzenleme imkânı bırakmamış olduğunu düşünmek mümkündür. 352 (963-964) yılında başlattığı seferlerle önemli fetihler gerçekleştiren ve Hristiyan devletler karşısında büyük bir üstünlük sağlayan II. Hakem, 356 (966-967) yılında yapmış olduğu anlaşmalarla devletin kuzey sınırında 363 (974) yılının sonuna kadar sürecek olan kalıcı bir barışı tesis etmiş görünmektedir.

3. Barış ve Bağlılık Dönemi (356-363/967-974)

356 yılından 363 yılının sonuna kadar devam eden sekiz yıllık dönem, taraflar arasında barışın hâkim olduğu ve Hristiyan devletlerin Endülüs Emevî Devleti'ne bağlılıklarını sürdürdükleri bir süreç olmuştur. Doğrusu bu sürecin, 357 (967-968) yılından 360 (970-971) yılına kadar olan üç yılına ait tam bir tespit bulunmak için elimizde yeterli veri mevcut değildir. Kaynaklar, bu dönemde taraflar arasında yaşanan olaylar hakkında oldukça sessizdir. Bu dönemin olaylarını kronolojik olarak zikreden yegâne müellif konumunda bulunan İbn 'Îzârî, 357 yılına ait tek bir rivayet zikreder. Ardından doğrudan 360 yılında meydana gelen olayları kaydetmeye başlar.⁶⁸ Bu durum, onun kaynağı konumunda bulunan İbn Hayyân'ın *el-Muktebes* isimli eserinde bu yıllara ait bilgi bulunmamasından veya söz konusu eserin bu yılları içeren kısmına İbn 'Îzârî'nin ulaşamamış olmasından kaynaklanmalıdır. Netice itibarıyla kaynak-

⁶⁷ Dozy, *Spanish Islam*, 453; Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 1/436.

⁶⁸ Bk. İbn 'Îzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 2/227.

lardaki bu kısıtlılık, söz konusu dönemde iki taraf arasında yaşanan olayları tespit etmeyi bir hayli zorlaştırmaktadır.

İbn ‘İzârî’nin 357 (967-968) yılına ait zikretmiş olduğu tek rivayet, bu dönemi anlamlandırmak adına konumuz açısından oldukça kıymetlidir. Onun kaydettiğine göre Ramazan (Temmuz-Ağustos 968) ayında ordularıyla birlikte Kalehürra kalesine gelen Gâlib b. Abdurrahman ve Sa’îd b. Hakem el-Ca’ferî burada bir müddet kalarak kalenin sağlamaştırılması ve sekizinci burcunun daha da yükseltilmesi işleriyle meşgul olmuşlar ve sonrasında asker sayısını artırarak geriye dönmüşlerdir.⁶⁹ Bu dönemde yapılan savaşlara aktif bir şekilde katılan bu iki komutanın sefere çıkmak yerine tahkimat işleriyle meşgul olduklarını gösteren bu bilgi, bu dönemde çarpışmaların durduğunu ve taraflar arasında barışın hâkim olduğunu düşünmeye imkân sağlar. Ayrıca bu sırada Leon Krallığı’nın içine düşmüş olduğu kaos ortamı yapmış olduğumuz bu tespiti teyit eder. Miladi 966 yılında ölen I. Sancho’nun yerine beş yaşındaki oğlu III. Ramiro (m. 966-984) tahta geçmiş, ancak onun yaşının küçük olması sebebiyle halası Elvira devletin idaresini üstlenmişti. Devletin önde gelen soyluları bir çocuğa ve kadına itaat etmek istemeyerek bağımsızlıklarını ilan edince devlet birkaç parçaya bölündü. Leon Krallığı’nın içine düştüğü bu durumu fırsat bilen Norman Kralı I. Richard (m. 932-996), gönderdiği ordu ile Leon Krallığı’na ait Galicia topraklarını üç yıl boyunca harap etti.⁷⁰ Dolayısıyla I. Sancho sonrasında kaosa sürüklenen Leon Krallığı’nın bu süre zarfında Endülüs Emevî topraklarına saldırı düzenleme fırsatı bulamamış olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Hayyân’ın *el-Muktebes* isimli eserinin 360 yılı ve sonrasında içeren kısımlarının günümüze ulaşmış olması 360-363 (970-974) yılları arasındaki olayları daha rahat takip etmemize imkân sağlar. Bizim konumuz açısından daha önemli olan tarafı, Hristiyan devletlerin bu dönemde Endülüs Emevî Devleti’ne olan bağlılıklarını net bir şekilde gözler önüne sermesidir. 360 yılı ve onu takip eden üç sene Hristiyan devletlerin temsilcilerinin peş peşe Kurtuba’ya geldikleri yıllar olmuştur. Kuşkusuz bu ziyaretler önceden olduğu gibi daha evvel yapılan anlaşmaların bozulması sebebiyle değildi. Söz konusu devletlerde meydana gelen iktidar değişikliği sonrasında yeni yönetimin II. Hakem’e olan bağlılıklarını bildirmek veya mevcut anlaşmaları teyit etmek amacıyla gerçekleştirilmekteydi.

⁶⁹ İbn ‘İzârî, *el-Beyânü’l-Muğrib*, 2/227.

⁷⁰ Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti’l-İslâmiyye*, 2/436; ‘Înân, *Devletü’l-İslâm*, 1/489-490; Hâşimî, *el-Hilâfetu’l-Endelüsiyye*, 485-486.

360 (970-971) yılında II. Hakem'e bağlılığını teyit eden ilk isim Barselona Kontu II. Borrel (m. 947-992) oldu. Başlangıçta kontluk görevini kardeşi Kont Miron (m. 947-966) ile ortaklaşa yürüten II. Borrel, kardeşinin miladi 966 yılında ölmesi üzerine iktidarda tek başına kalmıştı.⁷¹ Büyük bir ihtimalle daha önce zikri geçen 356 (966-967) yılındaki anlaşmayı yenilemek isteyen II. Borrel, bu yılda kalabalık bir heyeti Kurtuba'ya gönderdi (29 Şaban 360/27 Haziran 971). Onun II. Hakem'e itaatini bildirmek için gelmiş olan bu heyet, otuz Müslüman esir ile birlikte pek çok kıymetli silah ve ipek elbiseyi hediye olarak getirmişti. Hediyeleri kabul eden II. Hakem, onun itaatinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek aralarındaki anlaşmayı teyit etti.⁷²

Hristiyan devletlerin temsilcileri 360 (970-971) yılında birbiri ardına Kurtuba'ya gelmeye devam etti. Hatta II. Hakem bu temsilcilerle görüşmek için özel kabul günleri belirlemekteydi. Nitekim 16 Şevval 360 (12 Ağustos 971) tarihinde düzenlenen oturumda önce Navarra Kralı II. Sancho Garces'in (m. 970-994) heyetini kabul etti. Kuvvetle muhtemel bu yılda babası I. Garcia Sanchez'in ölmesi üzerine yerine geçen II. Sancho Garces,⁷³ meydana gelen iktidar değişikliğini ve kendisinin itaatini bildirmek üzere bu heyeti göndermişti. Ardından, Leon Kralı III. Ramiro'nun halası Elvira'nın elçilerini kabul etti. Daha sonra sırasıyla Selemenka (Salamanca)⁷⁴ kontu, babası Kastilya Kontu Fernan Gonzales'in ölmesi üzerine yerine geçen oğlu Garcia Fernandez (m. 970-995),⁷⁵ Monzon⁷⁶ sahibi Fernando Ansurez (m. 951-978) ve en son hakkında bilgi bulamadığımız Kont Gonzalo'nun heyetlerini kabul etti. Gelen heyetlerin hepsi efendilerinin II. Hakem'e olan bağlılıklarını ve aradaki anlaşmaların devam etmesinden duydukları memnuniyeti ifade ederek getirdikleri hediyeleri takdim ettiler.⁷⁷ Bu yılın son ayında (6 Zilhicce 360/30

⁷¹ Jonathan Jarrett, *Pathways of Power in late-Carolingian Catalonia* (London: University of London, Doktora Tezi, 2005), 224-225.

⁷² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 20-22, 32; Ayrıca bk. Francisco Codera, "Embajadas de Principes Cristianos en Cordoba en los Ultimos Anos de Alhaquem II", *Estudios Criticos de historia árabe-española* 2 (1917), 183-189; 'Înân, *Devletü'l-İslâm*, 1/490.

⁷³ Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/436.

⁷⁴ Tuleytula'nın kuzey batısında kalan Selemenka'nın mevkisi için bk. Antón, *Atlas Historico*, 53.

⁷⁵ Provençal, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, 2/436.

⁷⁶ Sağrülaksâ'nın karşısında Sarakusta'nın kuzey doğusunda kalan Monzon'un mevkisi için bk. Antón, *Atlas Historico*, 54, 86.

⁷⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 241-242, 258-259. Ayrıca bk. Codera, "Embajadas de Principes Cristianos", 190-193.

Eylül 971) düzenlenen oturumda Leon kralı, Navarra kralı, Kastilya kontu ve Monzon sahibinin göndermiş olduğu heyetler bir kez daha kabul edildi.⁷⁸

Önceden geçtiği gibi Leon Krallığı'nın bu dönemde içine düşmüş olduğu bölünmüşlüğü farkında olan II. Hakem, 361 yılının Recep ayında (Nisan-Mayıs 972) bu krallığa bağlı kontlarla görüşmek, onlarla yapılan yazışmaları ve iç işlerini takip etmek üzere İbn Ebû Amrûs ve onun arkadaşı Sa'îd'i özel olarak görevlendirdi.⁷⁹ Elbette ki bu durum onun Leon Krallığı'nın iç işlerine ne kadar müdahil olduğunun bir göstergesiydi.

Bu dönemde neredeyse her yıl kuzeyde bulunan Hristiyan devletlerin temsilcileri bağlılıklarını bildirmek üzere Kurtuba'ya gelmekteydi. 22 Zilhicce 362 (23 Eylül 973) tarihinde gelen heyetleri kabul etmek için tertip edilen törende sırayla II. Sancho Garces, Fernando Ansurez, Leon Krallığına bağlı Carrion⁸⁰ kontunun ve son olarak yine aynı krallığa bağlı Galicia Kontu Rodrigo Velasquez'in (m. 950-977/8) elçileri kabul edildi. Elçiler, efendilerinin itaatlerini bildirmek için getirdikleri mektupları ve hediyeleri takdim ettiler. Ardından II. Hakem'den aldıkları mektuplar ve hediyelerle birlikte geriye döndüler.⁸¹

363 yılı Safer (Kasım 973) ayında, Kraliçe Elvira'nın elçileri Kurtuba'ya gelen ilk heyet oldu. Görüşme esnasında elçiler diplomatik nezaket kurallarını zorlayan ifadeler kullanınca bu duruma kızan II. Hakem, Kraliçe Elvira ile görüşmek için daha önce bu işle görevlendirmiş olduğu İbn Ebû Amrûs'u gelen elçilerle birlikte Leon'a gönderdi.⁸² 363 yılı Şevval (9 Temmuz 974) ayının ortasında II. Borrel, Garcia Fernandez ve Fernando Ansurez'in elçileri efendilerinin II. Hakem'e olan bağlılıklarını bildirerek aralarındaki mevcut anlaşmaları yenileme isteklerini iletiler. Aynı heyetler bundan yaklaşık bir ay sonra gelerek barışın devam ediyor olmasından duydukları memnuniyeti yinelediler ve aldıkları olumlu cevaplar ile geriye döndüler (20 Zilhicce 363/11 Eylül 974).⁸³ Bu son iki ziyaret arasındaki kısa süre dikkate alındığında bir önceki görüşmede ilettikleri anlaşma yenileme taleplerine bu görüşmede olumlu cevap verildiğini düşünmek mümkündür.

⁷⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 63-64.

⁷⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 76.

⁸⁰ Carrion'un mevki için bk. Antón, *Atlas Historico*, 53.

⁸¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 138-139.

⁸² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 146-147; Codera, "Embajadas de Principes Cristianos", 199-200.

⁸³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 168-169, 182-183.

4. Hristiyan Devletlerin Gurmâc Kalesini Geri Alma Çabaları (363-365/974-976)

356 (966-967) yılından 363 (973-974) yılının sonuna kadar bağılıklarını bildirmek için neredeyse her yıl hatta aynı yıl içerisinde birkaç defa II. Hakem'in kapısına gelen Hristiyan devletler, bu yılın sonunda beklenmedik bir şekilde yeniden saldırıya geçmişlerdir. İbn Hayyân'a göre II. Hakem'in bu sırada Mağrib bölgesini ele geçirmek için harekete geçen İdrîsîlerle (172-375/789-985) mücadele hâlinde bulunması ve bu yüzden önde gelen komutanlarıyla birlikte ordularının büyük bir kısmını bu cepheye sevk etmesi, onları saldırıya geçmek için cesaretlendirmiştir.⁸⁴

Mevcut anlaşmaları bozarak saldırıya geçen ilk isim, Kastilya Kontu Garcia Fernandez oldu. Elçi heyeti, Kurtuba'da onun bağılılığını bildirerek aralarındaki barışın devamını talep ederken; ordusu ise Medînetüsâlim'in kuzey doğusundaki Desa (Deza)⁸⁵ kalesine ve çevresine saldırdı. Bunun üzerine bölgenin valileri olan Amrîl b. Teymelut'un iki oğlu Zervâl ve Medâ askerleriyle birlikte onların peşine düştü. Ancak yolda pusuya yatmış daha büyük bir ordu ile karşılaştılar. Fahsûlberke adı verilen yerde gerçekleşen savaşta Zervâl şehit düştü (11 Zilhicce 363/2 Eylül 974). Bu haber 21 Zilhicce 363 (12 Eylül 974) tarihinde II. Hakem'e ulaştığında, henüz Kurtuba'dan yeni ayrılmış olan Kastilya elçi heyetinin yakalanması için halife derhal bir birlik çıkardı ve yolda yakalanarak geri getirilen heyet mensupları hapsedildiler.⁸⁶

Ordusunun büyük çoğunluğu bu sırada Kuzey Afrika'da bulunan II. Hakem, Kastilya ordusunun gerçekleştirdiği bu saldırıya anında cevap veremedi. Bir taraftan Kuzey Afrika'daki ordunun dönmesini beklerken, bir taraftan da kuzeydeki Hristiyan devletlere karşı çıkılacak seferler için hazırlıklar yapmaya başladı. Bunun için Sâhibüşşurta Yahya b. Ubeydullah'ı Cevf bölgesine, Abdurrahman b. Muhammed'i Tüdmîr,⁸⁷ Belensiye (Valencia)⁸⁸ ve Tartûşe'yi

⁸⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 188.

⁸⁵ Günümüzde Soria mıntokasında bulunan Desa kalesi hakkında bilgi için bk. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 256; Antón, *Atlas Historico*, 37.

⁸⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 188-189. Ayrıca bk. Francisco Codera, "Embajadores de Castilla Encarcelados en Cordoba en los Ultimos Anos de Alhaquem II", *Estudios Criticos de historia árabe-español* 2 (1917), 208-216; 'Înân, *Devletü'l-İslâm*, 1/499-500.

⁸⁷ Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/19.

⁸⁸ Sağrûla'lâ sınırında Tüdmîr'in doğusunda bulunmaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/490-491.

(Tortosa)⁸⁹ içine olan doğu bölgesine, Ahmed b. Muhammed el-Ca'ferî'yi Şenterîn (Samtarem)⁹⁰ ve çevresine, bir başka komutanı ise Cevf bölgesinin batı tarafına göndererek savaş için hazırlık yapılmasını emretti (15 Recep 364/31 Mart 975).⁹¹

Kastilya ordusunun gerçekleştirdiği saldırıya anında cevap verilememesi, diğer Hristiyan devletleri de cesaretlendirdi. Kastilya ordusu ile birlikte harekete geçen Navarra ordusu, II. Hakem döneminde fethedilmiş olan Medînetüsâlim (Medinaceli) sınırındaki Gurmâc kalesine ve çevresine saldırdı. Gurmâc kalesinde bulunan ve sınır bölgesinde konuşlanmış olan Endülüs Emevî ordusu bu saldırıyı başarıyla geri püskürttü. Ardından Gurmâc kalesinin yakınında bulunan Düveyru nehri civarında meydana gelen ikinci çarpışmada düşman ordusuna büyük kayıp verdirdi (2 Şaban 364/17 Nisan 975). Buna rağmen müttefik Hristiyan ordusu Gurmâc kalesini muhasara etmekten vazgeçmedi. Aksine bu sırada anlaşmayı bozan diğer Hristiyan devletlerden gelen takviye kuvvetlerle kuşatma daha da şiddetlendi.⁹²

Gurmâc kalesine ve çevresine düzenlenen saldırıyı haber alan II. Hakem, zaman kaybetmeden bu sırada Kuzey Afrika'dan yeni dönmüş bulunan Gâlib b. Abdurrahman komutasındaki büyük bir orduyu bu bölgeye sevk etti (9 Şaban 364/24 Nisan 975). Bunun hemen öncesinde Abdurrahman b. Yahya komutasındaki bir ordu Sarakusta'ya gönderilmişti (5 Şaban 364/20 Nisan 975). Bu sırada Muhammed b. Fûrteş'e ordusuyla birlikte Sarakusta sınırına geçmesi emredildi. Gâlib b. Abdurrahman'ın yardım istemesi üzerine Sehl el-Fetâ ordusuyla birlikte Sağrûla'lâ'ya sevk edildi. Ayrıca askerlere dağıtması için Gâlib b. Abdurrahman'a yüklü miktarda para gönderildi (15 Şaban 364/30 Nisan 975).⁹³ Kısa bir süre sonra da komutan Abdülazîz b. Hakem et-Tücîbî'ye acilen Derevka'ya (Daroca)⁹⁴ gitmesi ve oradan da yardım etmek üzere Gâlib b. Abdurrahman'ın yanına geçmesi emredildi (25 Ramazan 364/8 Haziran 975).⁹⁵

⁸⁹ Belensiye'nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/30-31.

⁹⁰ Kurtuba'nın batısında Sağrûlednâ'da yer almaktadır. Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/367.

⁹¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 216. Ayrıca bk. Francisco Codera, "Campana de Gormaz en el año 364 de la Hegira", *Estudios Criticos de historia árabe-española* 2 (1917), 227-228.

⁹² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 218-219.

⁹³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 219-221, 222-223.

⁹⁴ Bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/453; Antón, *Atlas Historico*, 50, 54.

⁹⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 225-226.

Ordusuyla birlikte bölgeye gelen Gâlib b. Abdurrahman, öncelikle Berhûn⁹⁶ kalesine geçti. Burada gönderilen takviye kuvvetlerin gelmesini bekledi. Ardından Zelenka (Eberlenka ?)⁹⁷ üzerinden muhasara altındaki Gurmâc kalesinin bulunduğu mevkiye ulaştı. Onun bölgeye geldiği sırada Düveyru nehri civarında iki tarafın sınır birlikleri arasında çatışmalar devam etmekteydi ve Endülüs Emevî ordusu zor anlar yaşamaktaydı. Derhal savaşa müdahale eden Gâlib b. Abdurrahman düşman sınır birliklerini yenilgiye uğratarak ilk gali-biyetini elde etmiş oldu.⁹⁸ Kastilya ve Navarra ordularının başlattığı saldırıya daha sonra anlaşmaları bozan kuzeydeki diğer Hristiyan devletler de katılmıştı. Gurmâc kalesini kuşatanlar arasında Kastilya Kontu Garcia Fernandez, Navarra Kralı II. Sancho Garces, Monzon sahibi Fernando Ansurez ve bunların idaresi altında bulunan diğer kontlar yer almaktaydı. Bu orduya, en son büyük bir ordu ile harekete geçen Leon Kralı III. Ramiro dâhil oldu ve ordunun idaresini ele aldı. Altmış bin veya daha fazla sayıdaki müttefik Hristiyan ordusu, Gurmâc kalesinin tam karşısında Düveyru nehri boyunca konuşlanmıştı.⁹⁹ Gâlib b. Abdurrahman, ordusunu düşman askerlerinin karşısına gelecek şekilde yerleştirdi.¹⁰⁰ Hristiyan ordusu Şevval ayının ortasında Gurmâc kalesini ele geçirmek üzere büyük bir taarruz başlattı. Ancak uğradıkları yenilgi sonrasında kaçmak zorunda kaldılar. Hatta kaçan Hristiyan ordusunun peşine düşen Endülüs Emevî askerleri yüklü miktarda ganimet ele geçirdiler (16 Şevval 364/29 Haziran 975). Böylece yetmiş dört günden beri devam eden muhasara da sona ermiş oldu.¹⁰¹

Bu büyük zaferin ardından II. Hakem'den gelen emir doğrultusunda Gâlib b. Abdurrahman ve Abdurrahman b. Yahya beraberindeki ordularla birlikte düşman topraklarına yöneldi. Kastilya topraklarına giren Gâlib b. Abdurrahman, kendisine yakın bir yerde konuşlanmış bulunan Kastilya Kontu Garcia Fernandez'in üzerine sevk etmiş olduğu orduyu mağlup etti ve ardından Şente Eştebîn'in batı tarafını yağmalayarak buradan elde ettiği bol miktarda ganimetle geriye döndü (26 Şevval 364/9 Temmuz 975).¹⁰² Diğer taraftan Leon

⁹⁶ Berhûn (Barahona) kalesinin mevkisi için bk. Antón, *Atlas Historico*, 52.

⁹⁷ Medînetüsâlim ile Şente Eştebîn arasında bulunan Zelenka hakkında bilgi için bk. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 226; Antón, *Atlas Historico*, 110, 119.

⁹⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 226-227.

⁹⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 234-235.

¹⁰⁰ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 226.

¹⁰¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 235-236. Bu savaşın uzun anlatımı için ayrıca bk. Codera, "Campana de Gormaz", 247-251.

¹⁰² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 236-237.

topraklarına giren Abdurrahman b. Yahya, ilk önce Leon Kralı III. Ramiro'nun üzerine sevk ettiği öncü birlikleri Tutîle (Tudela)¹⁰³ şehri yakınlarında mağlup etti. Ardından buraya yakın bir yerde bulunan Şûs (Sos)¹⁰⁴ kalesinde gizlenmiş olan III. Ramiro ile karşılaştı. Bu çarpışmada yenilen III. Ramiro kaçarak canını zor kurtardı. Abdurrahman b. Yahya da buradan elde ettiği bol miktarda ganimetle geriye döndü (23 Şevval 364/6 Temmuz 975).¹⁰⁵

II. Hakem halifeliğinin son zamanlarında kuzeydeki Hristiyan devletlerin hep birlikte giriştikleri Gurmâc kalesini geri alma girişimlerini başarıyla sonlandırmış oldu. Hatta sonrasında Leon ve Kastilya topraklarına sevk ettiği ordularla bu devletler karşısında sağladığı üstünlüğü devam ettirdi. Ancak bu devletlerin yeniden itaat altına alınmaları kendinden sonraki döneme kalmış oldu.

Sonuç

Endülüs'ün fethinden hemen sonra bu coğrafyanın kuzeyinde teşekkül etmeye başlayan Hristiyan unsurlarla önceden beri yürütülen mücadele, Endülüs Emevîleri döneminde de aralıksız olarak sürdürüldü. Ancak ilerleyen süreç içerisinde bu unsurların hâkimiyet alanlarını genişletmeleri ve Endülüs'ün kuzeyinde farklı isimler altında devletler kurmaları engellenemedi. II. Hakem'in babası III. Abdurrahman, kuzeydeki bu Hristiyan devletlerin Endülüs Emevî toprakları üzerindeki ilerleyişini durduran ve onları itaat altına alan ilk isim oldu.

II. Hakem dönemi bu mücadelede söz konusu devletlerin itaatlerinin sağlandığı, yeni fetihlerin gerçekleştirildiği ve aynı zamanda kesintisiz sekiz yıllık barış sürecinin tesis edildiği önemli bir devreyi teşkil eder. Onun döneminde ilk olarak mevcut anlaşmaları bozarak diğer Hristiyan devletlerle birlikte saldırıya geçen Leon Kralı I. Sancho'nun yeniden itaati sağlandı. Ancak onun bu başarısı söz konusu devletlerin Endülüs Emevî topraklarına saldırılarını durdurmak için yeterli olmadı. Bunun üzerine 352 (963-964) yılından 356 (966-967) yılına kadar kuzey sınırı boyunca bu devletler üzerine birine bizzat kendisinin de katıldığı aralıksız seferler düzenledi. Kalehürra, Katrîbe ve Gurmâc gibi önemli fetihlerin gerçekleştirildiği bu seferler sonucunda Leon

¹⁰³ Sağrül-aksâ'da bulunan Tutîle şehri hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/33; Antón, *Atlas Historico*, 77.

¹⁰⁴ Mevkisi için bk. Antón, *Atlas Historico*, 64, 122.

¹⁰⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 237-238.

ve Navarra Krallıkları ile Kastilya ve Barselona Kontluklarına tartışmasız olarak üstünlüğünü kabul ettirdi. 356 (966-967) yılında başlayan barış süreci 363 (973-974) yılının sonuna kadar kesintisiz olarak devam etti. Endülüs'ün tamamında huzur ve istikrarın sağlandığı bu dönemde kuzeydeki Hristiyan devletlerin temsilcileri II. Hakem'e bağlılıklarını bildirmek ve aradaki barış sürecinin devamını temin etmek için neredeyse her yıl hatta aynı yıl içerisinde birkaç defa Kurtuba'ya gelmekteydi. Ancak II. Hakem'in bu sırada Mağrib bölgesinde İdrîsîlerle mücadele hâlinde bulunmasını fırsat bilen bu devletler, 363 (974) yılının sonunda yeniden saldırıya geçtiler ve kısa bir süre sonra da Gurmâc kalesini kuşatma altına aldılar. Buna karşılık II. Hakem, bölgeye sevk ettiği büyük bir orduyla Kuzeydeki Hristiyan devletlerin hep birlikte giriştikleri bu kuşatmayı başarıyla püskürttü ve kendi döneminde fethedilen bu kalenin elde kalmasını sağladı. Ayrıca bu olayın hemen ardından Leon ve Kastilya topraklarına gönderdiği ordularla halifelîği döneminde bu devletlere karşı sağlamış olduğu üstünlüğü son zamanlarında da korumayı başardı. Ancak bu devletlerin yeniden itaat altına alınmaları kendinden sonraki döneme kalmış oldu.

Tarih ilminde konuyla ilgili kaynaklardaki verilerin analiz edilerek eleştirel bir yaklaşımla kullanılması temel esastır. Bununla birlikte bu kaynaklardaki verileri eleştiri süzgecine tâbi tutmanın ötesine geçerek peşinen abartılı bulmak veya tamamen görmezden gelmek en azından temel objektiflik ilkesiyle çelişmek anlamına gelecektir. Kuşkusuz Endülüs Emevîleri dönemine ait neredeyse tek kaynak durumunda olan Müslüman tarihçilerin bu döneme ait nakletmiş oldukları rivayetler hakkında da bu temel kriterler gözden ırak tutulmamalıdır. Bu bağlamda Müslümanların Endülüs coğrafyasındaki varlıklarını, mücadelelerini ve iki taraf arasındaki ilişkileri tespit etme adına Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren kuzeydeki Hristiyan devletlerle olan siyasî, askerî ve kültürel ilişkilerin her bir dönem için ayrı ayrı ele alınması yerinde olacaktır. Bu makalenin bu alandaki büyük boşluğun en azından küçük bir kesitine ışık tutması en büyük temennimizdir.

Kaynaklar/References

- Antón, Jose María Monsalvo. *Atlas Historico De La España Medieval*. Madrid: Editorial Síntesis, ts..
- Arce, Josep Sune. "Was the Umayyad Caliphate of Cordoba as Strong as Arab Chroniclers Claimed?". *Al-Masaq* 31/1 (2019), 35-49.
- Atçeken, İsmail Hakkı. "Emevîler'e Kadar Endülüs". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. 15 Cilt, İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, 4/11-48.

- Avcı, Casim. “Sugür”. *Tu'rkiye Diyanet Vakfı I'sla'm Ansiklopedisi*. 37/473-474. İstanbul: TDV Yayınları 2009.
- Codera, Francisco. “Campana de Gormaz en el ano 364 de la Hegira”. *Estudios Criticos de historia árabe-española* 2 (1917), 223-263.
- Codera, Francisco. “Embajadas de Principes Cristianos en Cordoba en los Ultimos Anos de Alhaquem II”. *Estudios Criticos de historia árabe-española* 2 (1917), 181-205.
- Codera, Francisco. “Embajadores de Castilla Encarcelados en Cordoba en los Ultimos Anos de Alhaquem II”. *Estudios Criticos de historia árabe-española* 2 (1917), 207-222.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge*. Paris: Leyde, 1881.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Spanish Islam*. İng. çev. F. Griffin Stokes. London: Chatto Windus, 1913.
- el-Haccî, Abdurrahman Ali. *Târîhu'l-Endelüs mine'l-fethi'l-İslâm hattâ sukâtu Gırnâta*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1981.
- el-Hâşimî, Abdülmun'im. *el-Hilâfetu'l-Endelüsiyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.
- İbn 'İzârî el-Merrâküşî. *el-Beyânü'l-Muğrib fi ahbâri mulûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf - Muhammed Beşşâr 'Avvâd. 2 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013.
- İbn Cülcül, Süleymân b. Hassân. *Tabakatü'l-etibbâ' ve'l-hükemâ'*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- İbn Ebî Usaybia, Ahmed b. el-Kâsim. *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*. nşr. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1965.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsaruhum min zevî's-sultâni'l-ekber*. nşr. Halîl Şehâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân. *el-Muktebes fi ahbâri beledi'l-Endelüs*. nşr. 'Abdurrahmân 'Alî el-Haccî. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1965.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn. *A'mâlu'l-a'lâm fi men büyi'a kable'l-ihtilâm min milûki'l-İslâm*. nşr. Lêvi-Provençal. Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1956.
- İnân, Muhammed 'Abdullâh. *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Jarrett, Jonathan. *Pathways of Power in late-Carolingian Catalonia*. London: University of London, Doktora Tezi, 2005.
- el-Kalkaşendî, Şihâbüddîn Ahmed. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîviyye, 1914-1922.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “Endülüs Emevîleri”. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. 15 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, IV, 49-119.
- Lêvi-Provençal, Êvariste. *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye mine'l-fethi ilâ sukâti'l-hilâfeti'l-Kurtubiyye (711-1031)*. Ar. çev. Ali Abdürraûf el-Bembî - Ali İbrahim el-Menufî - es-Seyyid Abdüzzahir Abdullah. 2 Cilt. Kahire: el-Mecâlisü'l-'Alâ, 2000.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Ezhârü'r-riyâz fi ahbâri 'ÿyâz*. nşr. Mustafa es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şelebî. 3 Cilt. Kahire: Matbaatu Fedale, 1939.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsi'r-râtib*. nşr. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1988.
- Mu'nis, Hüseyin. *Fecru'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'r-Reşâd, 2005.

86 • ENDÜLÜS EMEVÎ HALİFESİ II. HAKEM'İN ENDÜLÜS'ÜN KUZEYİNDEKİ
HRİSTİYAN DEVLETLERLE MÜCADELESİ

- en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. nşr. Abdülmecîd Ter-hûnî. 33 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs", *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İ'sla'm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstan-bul: TDV Yayınları, 1995.
- Özdemir, Mehmet. "Gâlib b. Abdurrahman". *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İ'sla'm Ansiklopedisi*. 13/328. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özdemir, Mehmet. "Hakem II". *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İ'sla'm Ansiklopedisi*. 15/174-175. İs-tanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Ya-yınları, 2016.
- Scheindlin, Raymond P. "The Jews in Muslim Spain". *The Legacy of Muslim Spain* 1 (1994), 189-200.
- Şeyban, Lütfi. *Reconquista Endülüste Müslüman-Hristiyan İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Thomas Irving. "Kastilya". *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İ'sla'm Ansiklopedisi*. 25/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Watt, W. Montgomery. – Pierre Cachia. *Endülüs Tarihi*. çev. Cumhuriyet Ersin Adıgüzel - Qiyas Şükürov. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Yılmaz, Saim – Erbaş, Furkan. "Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'in İlmî Kişiliği ve İlim Hayatına Sağladığı Katkıları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 157-185.
- ez-Zenâfî, Sâlim 'Abdullâh. *Târîhu'l-Endelüs ve haqâratuhâ fî 'ahdi Benî Umeyye (Hilâlu 'aşri'l-hilâfe 316/929-422/1031)*. Bingazi: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2008.
- Zikru bilâdi'l-Endelüs*. nşr. L. Molina. 2 Cilt. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas Instituto de Cooperacion Con el-Mundo Arabe, 1983.